

О.В. ПАЛЕНИЧАК, кандидат економічних наук, Інститут сільського господарства Карпатського регіону

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЇХ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ

У процесі збалансованого розвитку сільського господарства особливо важлива роль належить оптимізації або корекції галузевої структури, що дозволяє максимально результативно використовувати наявний виробничо-ресурсний потенціал і забезпечити продовольчу безпеку й незалежність держави в умовах конкуренції на внутрішньому та зовнішньому агропродовольчому ринках.

Ключові слова: структура, природно-кліматичні зони, аграрна продукція, виробнича діяльність, конкурентні переваги

PALENCHAK O.V.

COMPETITIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL AND ENTERPRISES OF THE REGION IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THEIR INDUSTRIAL STRUCTURE

In the process of balanced development of agriculture a particularly important role belongs to the optimization or correction of the sectoral structure, which allows the most effective use of available production and resource potential and ensure food security and independence of the state in competition in domestic and foreign agri-food markets.

Keywords: agriculture, food security, markets, optimization, sectoral structure.

PALENICSÁK O.V.

A RÉGIÓ AGRÁRVÁLLALKOZÁSAINAK VERSENYKÉPES FEJLŐDÉSE ÁGAZATI SZERKEZETÜK ÁTALAKULÁSAINAK KÖRÜLMÉNYEI KÖZÖTT

A mezőgazdaság kiegyensúlyozott fejlődésének folyamatában különlegesen fontos szerepe van az ágazatszerkezet optimalizálásának vagy korrigálásának, ami lehetővé teszi a meglévő termelési források maximálisan eredményes felhasználását, az élelmiszerbiztonság és az állam függetlenségének biztosítását a belső és külső agrárélelmiszer piacok versenykörülményei között.

Kulcsszavak: versenyképesség, ágazatszerkezet, természeti és éghajlati övezetek, mezőgazdasági termékek, termelési tevékenység, versenyelőnyök.

Постановка проблеми. На загальнодержавному рівні структурні деформації у сільськогосподарському виробництві загострюють проблему не лише ефективного розвитку взаємопов'язаних галузей аграрного сектору вітчизняної економіки, але й призвели до критично низького рівня самозабезпечення окремими видами продовольчої продукції першої необхідності. Водночас зазначається в [1], що «законсервованість» екстенсивного підходу до нарощування виробництва сільськогосподарської продукції не дозволяє здійснити якісний стрибок у розвитку агропромислового комплексу, максимально повно розкрити наявні конкурентні переваги.

Вирішенню проблеми ефективного використання земельних ресурсів шляхом пропорційного поєднання галузей і на цій основі підвищення інтенсивності виробництва приділялося достатньо уваги в дореформений період: завдяки вагомій державній підтримці і централізованому директивному плануванню сільськогосподарські підприємства здійснювали планомірну спеціалізацію та оптимізацію галузевої структури, а також поєднувати головні, додаткові або підсобні галузі рослинництва й тваринництва. З переходом до ринкових умов господарювання, в умовах повної відкритості вітчизняної економіки та лібералізації зовнішньої торгівлі, пристосовуючись до потреб ринку, аграрний сектор економіки України втратив здатність до стійкого розвитку, що в свою чергу призвело до кількісної і якісної недосконалості галузевої структури сільськогосподарських підприємств. Проведений аналіз статистичних даних галузевої структури на прикладі Львівській області показує, що у сільськогосподарських підприємствах у 1990 і 1995 роках частка продукції рослинництва складала відповідно 44,3 % й 49,2%. Однак в останнє десятиріччя (2009-2018 рр.) цей показник характеризувався істотними темпами зростання: від 58,9 у 2009 р. до 68,7 у 2018 р. Нині для дрібних, середніх і великих сільськогосподарських підприємств, характерною є орієнтація на вирощування стабільно прибуткових сільськогосподарських культур, а у підприємствах

агрохолдингового типу, які володіють достатньо потужним земельним банком, прослідковуються тенденції до диверсифікації діяльності у напрямі надання послуг агрохімічного супроводу, придбання посівного матеріалу, а також послуг елеваторів, насінневого заводу тощо.

Незважаючи на недоліки фінансово-економічного характеру, у пореформений період, вітчизняним сільськогосподарським товаровиробникам вдалося зберігати високі темпи нарощування обсягів основних видів продукції і закріпити на світовому ринку лідируючі позиції по виробництву зернових, соняшникової олії, органічної продукції, що, таким чином, позитивно вплинуло на забезпечення стабільно високої частки (до 40,0%) аграрного сектору у зовнішньоторговельному обороті національної економіки. Однак експортно-сировинна спрямованість виробництва в основному рослинницької продукції й водночас ряд невирішених проблем у галузях тваринництва - молочному та м'ясному скотарстві в певній мірі нівелюють успіхи України у аграрній сфері на вітчизняному та світовому ринках.

Мета і завдання. Розкрити роль трансформації галузевої структури аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання в умовах розвитку конкуренції на внутрішньому та зовнішньому агропродовольчому ринках.

Матеріал і методика. Теоретичною і методологічною основою дослідження слугували результати наукових пошуків з питань конкурентоспроможного розвитку підприємств аграрної сфери в умовах трансформації галузевої структури, враховуючи необхідність вирішення проблеми регіоналізації на основі нормативно-правового, інституційного забезпечення й стратегічного планування. У процесі дослідження використовувався системний підхід щодо обґрунтування організаційно-економічних аспектів формування ефективної галузевої структури аграрних підприємств. Залежно від вирішуваних завдань застосовувалися відповідні методи дослідження: монографічний, аналізу, синтезу, порівняльний, графічний, індексний.

Результати дослідження. Оптимізація або удосконалення виробничої структури підприємств на основі раціонального поєднання галузей рослинництва і тваринництва сприяють збереженню й відновленню земельно-ресурсного потенціалу, більш рівномірному надходженню грошових коштів протягом року, а також залученню внутрішніх і зовнішніх інвестицій у виробничу діяльність. Зональні ґрунтові і природно-кліматичні особливості у Львівській області визначають умови для вирощування основних видів аграрної продукції. Пріоритетними або основними напрямками діяльності у всіх природно-кліматичних зонах області є розвиток галузей молочного і м'ясного скотарства, а в Поліссі й Лісостепу також виробництво зернових та технічних культур.

Аналіз індексів рослинницької продукції у аграрних підприємствах регіону показує, що лише виробництво сої щорічно збільшувалося, найвищим відповідний показник був у 2015 році і становив 157,0%. (табл. 1). У 2019 році порівняно з 2018 роком індекс зернових і зернобобових культур складав 113,2%, ріпаку – 89,0%, соняшнику – 91,0%, буряка цукрового – 92,1%, сої – 103,0%.

Таблиця. 1. Індекс рослинницької продукції у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Сільськогосподарські культури	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
	до попереднього року; процентів				
Культури зернові і зернобобові	96,2	104,6	99,2	101,6	113,2
Ріпак	89,8	83,8	148,6	117,9	89,0
Соняшник	96,3	243,3	109,0	108,3	91,0
Буряк цукровий фабричний	74,7	116,3	89,9	110,3	92,1
Соя	157,0	146,5	119,4	116,2	103,0

На підставі проведеного аналізу індексу виробництва тваринницької продукції у сільськогосподарських підприємствах виявлено, що у

досліджуваному регіоні стабільні темпи розвитку вдалося забезпечити лише протягом останніх трьох років у галузі птахівництва, яка характеризується досить високим рівнем рентабельності (Рис. 2).

Таблиця. 2. Індекс змін виробництва окремих видів тваринницької продукції у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Продукція	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
	до попереднього року; процентів				
Яловичина і телятина	96,3	100,0	97,6	92,0	99,3
Свинина	111,8	106,1	100,9	98,4	95,1
Птиця	85,7	98,7	110,2	115,7	102,6
Молоко	95,0	95,1	97,3	95,9	94,9

Згідно статистичних даних і проведених розрахунків виявлено, що протягом (2012-2018 рр.) найбільш істотно зросла частка продукції рослинництва у природно-кліматичній зоні Карпат (рис. 3). У Передкарпатті питома вага продукції рослинництва за досліджуваний період не перевищувала 50,0%, що зумовлено порівняно меншими обсягами виробництва м'яса птиці у загальній структурі виробництва.

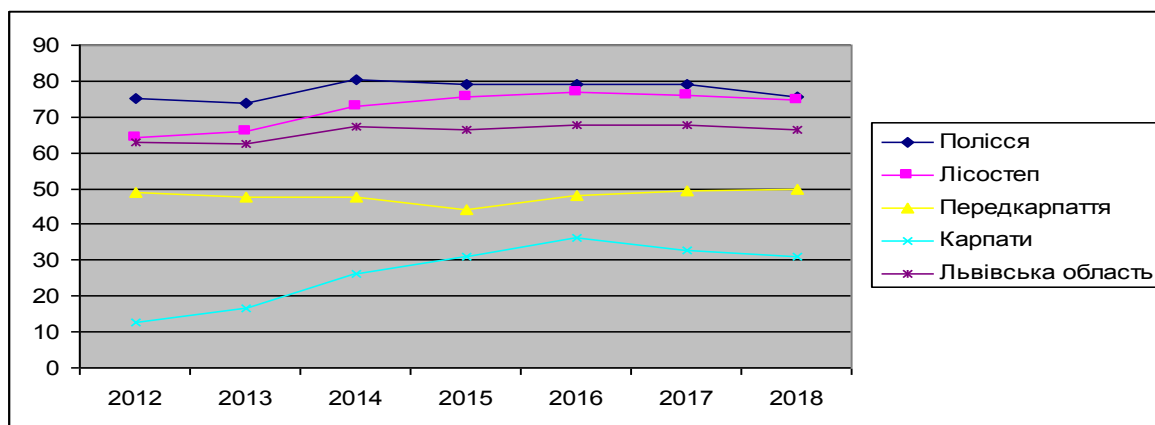

Рис. 3. Питома вага продукції рослинництва у розрізі природно-кліматичних зон Львівської області, %

Галузева структура аграрних підприємств регіону відображає специфіку функціонування сільського господарства в Україні, що характеризується скороченням обсягів виробництва у низькорентабельних або збиткових галузях. Таким чином, слід констатувати, що нині в цілому виробнича діяльність аграрних підприємств не сприяє раціональному використанню земельно-ресурсного потенціалу, оскільки переважна більшість сільськогосподарських підприємств недотримуються сівозміни і вирощують монокультуру. Інструментами, що сприятимуть формуванню оптимальних розмірів та ефективному використанню ресурсного потенціалу в умовах глобалізації можуть бути: запровадження системи планування та бюджетування виробничих процесів; чергування культур; використання GPS-картування земель із зазначенням історії посівів, якості землі та технології обробітку [2].

Слушно зазначається, що «сільськогосподарські підприємства найчастіше є виробниками сировини, а не продукції для кінцевого споживання. Тому механізм формування ефективності в них буде залежати від перерозподілу доходів на всіх етапах створення додаткової вартості [3]. Водночас заслуговує на увагу ствердження [4], що «створення агрохолдингів стало своєрідною відповіддю аграрної економіки України вимогам ринку, де основними стали зусилля бізнесу на відновлення порушених міжгалузевих зв'язків і диспаритету цін. Неофіційна аналітика оперує інформацією про діяльність в аграрному секторі економіки України більше 200 холдингів, з яких 100 – з обсягами землекористування від 15 до 650 тис. га. За різними даними вони виробляють біля третини українського зерна, забезпечують 35% його експорту і використовують 30% сільськогосподарських земель України.

Враховуючи те, що конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва безпосередньо обумовлена так званим «зростаючим ефектом масштабу» при великотоварному виробництві обґрунтовується в [5], що «виявлення галузевих резервів підвищення конкурентоспроможності галузей агропродовольчої сфери здійснюється, виходячи з оцінки їх ресурсного

забезпечення, соціальної ролі, значимості продукції на ринку. Отже, концентрація земельних ресурсів відіграватиме ключову роль щодо конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств, які мають можливості впроваджувати інноваційні технології, забезпечувати оптимізацію витрат на всіх етапах виробничої діяльності. У досліджуваному регіоні неоднакові природно-кліматичні, ґрунтові умови призвели до концентрації орендованих земельних площ і створення агрохолдингів, які володіють достатньо великим земельним банком, у найбільш сприятливих у цьому відношенні природно-кліматичних зонах Лісостепу й Поліссі.

Після прийняття Закону «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» порівняно невисокі з європейськими країнами ціни на відповідні земельні ділянки або орендна плата за них є основними детермінантами подальшої концентрації земельних ресурсів саме у великих підприємствах, які концентрують найбільшу частку фінансових ресурсів. У цьому контексті доцільно зазначити, що за вартістю оренди землі Львівська область випереджає всі інші області Карпатського регіону і за цим показником, який прямо корелює з ціною земельної ділянки, займає 9 місце. Так, за даними результатів відкритих електронних аукціонів OpenMarketLand ціна оренди землі у Львівській області становила - 4000,2 тис. грн/га, у Івано-Франківській – 3936,9 грн/га, Чернівецькій – 3761,8 грн/га, Закарпатська – 1265,7 грн/га [6].

У адміністративних районах, які розміщені у передгірській і гірській зонах Львівської області, характерною передумовою здійснення сільськогосподарської діяльності є складний рельєф, а також порівняно низькі якісні показники різних типів ґрунтів, що в свою чергу впливає на їх кадастрову або грошову оцінку. Однак завдяки дрібноконтурному господарюванню і водночас зниженню ризику втрат передбачається, що дрібні і середні аграрні товаровиробники у природно-кліматичних зонах Передкарпатті й Карпатах, матимуть кращі умови для збереження фінансово-економічної стійкості. Проте їх здатність протистояти негативному

кліматичному впливу обмежується низькою технічною оснащеністю, доступом до фінансових ресурсів, віковою структурою зайнятості (зокрема, внаслідок значної частини працівників старшого віку), що потребує від держави більшої уваги до адаптаційних заходів [7].

Стосовно досліджуваного регіону визначальною конкурентною перевагою агропідприємств, які розташовані у природно-кліматичних зонах Передкарпаття й Карпат, є можливість виробництва екологічнобезпечної сільськогосподарської продукції з використанням торгової марки (бренду). В умовах загострення конкурентної боротьби така продукція, вирощена в екологічно чистій місцевості, сприяла б корекції галузевої структури на основі підвищення її цінової конкурентоспроможності.

Основними перешкодами в забезпеченні конкурентних переваг залишаються характер відтворювальних процесів в аграрному секторі економіки та хаотичний характер функціонування системи державної підтримки доходів товаровиробників. При цьому політиці управління конкурентоспроможністю продукції, що провадиться товаровиробниками, притаманний стохастичний характер з переважним застосуванням цінових важелів забезпечення обсягів продажів та майже повною відсутністю будь-якої диференціації маркетингового інструментарію [8].

Аналіз регіональної специфіки і передумов розвитку галузей сільського господарства дозволив обґрунтувати організаційно-економічні аспекти формування ефективної галузевої структури аграрних підприємств (табл. 1).

Таблиця 1. Обґрунтування організаційно-економічних аспектів формування ефективної галузевої структури на регіональному рівні

Організаційно-економічні аспекти	Завдання	Результативність
Нормативно-правове забезпечення	Удосконалення регіональних програм розвитку агропромислового комплексу Карпатського регіону шляхом надання преференцій сільськогосподарським товаровиробникам, які мають складні умови господарювання, але вирощують продукцію в екологічно чистій місцевості	Оптимальне поєднання галузей сільськогосподарського виробництва на основі державної підтримки Зростання рівня продовольчої безпеки населення на основі використання відповідних механізмів і методів
Інфраструктурне забезпечення	Розширення мережі ринкових інституцій	Формування достатніх товарних обсягів екологічнобезпечної продукції із географічним зазначенням Зменшення транзакційних витрат на транспортування і реалізацію
Стратегічне планування	Визначення стратегічних цілей розвитку регіональних аграрних підприємств та орієнтація на споживчі переваги	Фінансово-економічна стійкість суб'єктів господарювання на основі корекції галузевої структури Посилення конкурентних позицій сільськогосподарських товаровиробників

Оскільки ринкова орієнтація аграрного сектора вимагає від керівників підприємств уміння передбачити перспективні напрями їх розвитку, приймати стратегічні рішення з урахування внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на умови господарювання, науковцями акцентується увага на доцільності стратегічного планування. При цьому стратегію слід розуміти не як план конкретної дії чи деталізований проект, а як інтегровану модель конкретизації напрямів розвитку підприємства, яка стосується всіх основних сфер діяльності суб'єкта агробізнесу та розрахована на пристосування до виробничо-комерційної діяльності всіх можливостей посилення конкурентних позицій суб'єкта на обраних об'єктових ринках [9].

Нормативно-правове забезпечення є виключно прерогативою держави і повинно спиратися на відповідні економічні методи, а також цільові і регіональні програми розвитку агропромислового комплексу, а також програми продовольчого забезпечення населення. У цих програмах доцільно передбачити виробництво сільськогосподарської продукції, враховуючи науково-обґрунтовані вимоги щодо структури посівних площ з урахуванням різних типів ґрунтів, а також природно-кліматичних умов.

Аграрний сектор України вже сьогодні змушений активно використовувати інструментарій екологічного маркетингу при виході на зовнішній ринок, оскільки тут екологічний фактор використовується як стратегія для досягнення конкурентних переваг. На внутрішньому споживчому ринку екологічний фактор ще не виконує такої ролі, оскільки попит на екобезпечну продукцію має незначні обсяги [10]. В пізніших публікаціях інші автори також наголошують, що: «екологічна сутність товару стає все більш актуальною для виробників товарів в Україні» [11]. Крім того, враховуючи світовий досвід, важливою конкурентною перевагою може стати продукція із географічним зазначенням. В Європейському Союзі особлива увага приділяється ринку продуктів із географічним зазначенням. Різниця між ціною на харчовий продукт із географічним зазначенням і звичайний становить не менше 15%.

У Карпатському регіоні України дрібні сільськогосподарські товаровиробники, які, виготовляють нішеву продукцію у невеликій кількості та за традиційними технологіями, активно просувають свій товар на ринку під єдиною торговою маркою, об'єднавшись у громадську спілку «Смак Українських Карпат». Тому нині недооцінювання ролі екологічного маркетингу у діяльності аграрних підприємств у природно-кліматичних зонах Передкарпаття й Карпат Львівської області лише посилює структурні диспропорції у їх галузевій структурі і негативно впливає конкурентоспроможність.

Проведені дослідження показують, що у досліджуваному регіоні важлива роль щодо активізації виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств належатиме екологічному маркетингу. Проте результативність його використання визначатиметься рівнем державної аграрної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, адже цінова надбавка на екологічнобезпечну продукцію або географічна ідентифікація будуть нараховуватися відповідно до гарантованих закупівельних цін, які сформувалися на окремих цільових ринках сільськогосподарської продукції.

Посилення ролі екологічного маркетингу в підприємницькій діяльності регіональних аграрних товаровиробників і удосконалення державного регулювання їх діяльності слугуватимуть важливими передумовами розширення мережі ринкових інституцій, зокрема, регіонального оптового ринку екологічнобезпечної продукції, що дозволить сконцентрувати її реалізацію на локальному рівні.

Особливої уваги вимагає розвиток агропромислової інфраструктури, що сприятиме зосередженню прибутків у виробників, а не посередників. Також цілком слушно зазначається в [12], що «створення розвиненої інфраструктури дасть можливість нівелювати відстані до сіл, відлеглих від регіональних (обласних, районних) центрів та забезпечити рівні конкурентні умови незалежно від місця розташування виробників сільськогосподарської продукції.

Неоднаковий виробничо-ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, які вирощують продукцію у розрізі природно-кліматичних зон досліджуваного регіону, актуалізує проблему стратегічного планування їх виробничої діяльності й конкурентоспроможного розвитку і передбачає належний рівень державного регулювання шляхом розробки та удосконалення регіональних цільових програм розвитку агропромислового комплексу на основі: використання методів державної підтримки для сільськогосподарських товаровиробників, які мають гірші умови господарювання; створення сприятливих умов щодо розвитку ринкової інфраструктури; надання преференцій регіональним товаровиробникам, які вирощують екологічнобезпечну, у тому числі органічну продукцію високої якості, але мають несприятливі або складні умови господарювання.

Висновки. Реформування аграрного сектора вітчизняної економіки призвело до диспропорцій у галузевої структурі сільськогосподарських підприємств та звуження напрямів їх спеціалізації, надмірній концентрації земельних ресурсів у підприємствах агрохолдингового типу. Системний підхід щодо обґрунтування організаційно-економічних аспектів формування ефективної галузевої структури на регіональному рівні слугуватиме важливою передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності регіональних сільськогосподарських товаровиробників.

У передгірських і гірських районах Карпат впровадження екологічного маркетингу у виробничій діяльності аграрних підприємств шляхом використання внутрішнього фактору – виробництво якісної і екологічнобезпечної продукції із географічним зазначенням відіграватиме вирішальну роль щодо посилення конкурентних позицій місцевих товаровиробників на ринку агропродовольчої продукції.

Бібліографічні посилання

1. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні : аналіт. доп. / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К. : НІСД. 2012. 88 с.

2. Данкевич В. Є Особливості використання сільськогосподарських земель в умовах глобалізації. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(5). С. 92-100. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2%285%29__14
3. Ходаківський В.М., Місевич М.А. Аналіз середовища функціонування сільськогосподарських підприємств в контексті їх економічної ефективності. *Агросвіт*. 2017. №3. С. 3-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2017_3_2
4. Белова І. М., Завитій О.П., Семенишена Н.В. Генезис холдингів та агрохолдингів в Україні як інституційних одиниць. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. Економічні науки*. 2019. Том 1. Випуск 30. С.104-122.
5. Леваєва Л.Ю., Кучеренко С.Ю., Стратегічне управління як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств агропродовольчої сфери //Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Наукове забезпечення економічного розвитку, правового регулювання і управління в агропромисловому комплексі» (м. Полтава, 29 березня 2019 року). – Полтава: ПДАА. 2019. С.47-50.
6. Рейтинг регіонів України за стартовою ціною на землю URL:<http://landlord.ua/rejtingi/reitynh-rehioniv-ukrainy-za-startovoju-tsinoju-na-zemliu/> (дата звернення 5.10.2019.)
7. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К. 2018. 152 с
8. Красноручський О.О. Державне регулювання аграрної сфери та динаміка конкурентоспроможності її суб'єктів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. №150. С.9-18.
9. Мандич О. В. Стратегії конкурентоспроможного розвитку аграрних підприємств. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*2017. Випуск 1910.- С.116-119. URL: [:http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_1%281%29__25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_1%281%29__25)
10. Воронецька Функції екологічного маркетингу сільськогосподарських товаровиробників. *Економіст*. 2011. №12.С.45-46
11. Мороз О.В. Андрущенко В.М. Брендинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності виробництва органічної продукції в Україні *Ефективна економіка*. 2015 №5. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/images/top_plashka.jpg
12. Борщевський В.В., Х. М. Притула Х.М., В. Є. Крупін В.Є. Перспективи становлення ефективного агробізнесу на сільських територіях України. *Регіональна економіка*. 2012. №3. С.25-33.